

Lietuvos istorijos institutas

L I E T U V O S

ARCHEO*logija* 25

VILNIUS 2004

Redaktorių kolegija:

Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius ir sudarytojas*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(*Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas*)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela
(*Lietuvos istorijos institutas*)

PAGAMINTI TAM, KAD PANAUDOTUM?

KELETAS NEŽINOMOS BRONZINĖS LIEJIMO FORMOS (DOVILAI, KLAIPĖDOS R.) REIKŠMIŲ

AGNĖ ČIVILYTĖ

Praeitį tyrinėjančiu mokslu ypatumas yra vieno ar kito kultūrinio veiksnio rekonstrukcija, jo interpretacija bei iškėlimas į nūdieną. Prieistorės kūrimas valdomas artefaktų, nes šie savo egzistencija parodo, jog praeitis buvo. Kokia ji, gali spręsti kiekvienas lakių fantazijos žmogus, nes apžiūrinėdamas įdomų daiktą muziejaus vitrinoje jis savaime susikurs savą jo praeities funkcijos versiją. Archeologas ne tik žiūri į vitrinas ir fantazuoj, bet pats ieško praeities artefaktų, o juos atradęs dėlioja į stalčius, kuriuos vėliau pavadinai dėsniais. Kiekvienas stalčius atitinka atskirą praeities tarpsnį, o dėsningumas atspindi tame buvusių veiksnių kontekstus. Taip gimsta, regis, sklandi ir įtikinama archeologinė istorija. Kol atrandamas naujas netiketas artefaktas. Sensacijų atradimai archeologijoje parodo šio mokslo dinamiškumą – juk jų dėka keičiamos senos teorijos, patvirtinamos arba paneigiamos hipotezės bei kuriamos naujos praeities rekonstrukcijos. Klausiam, kaip ir kodėl vienas ar kitas artefaktas galėjo atsidurti atitinkamoje aplinkoje, ir bandoma surasti atsakymą, sukuriant dar vieną praeities modelį. Neretai tokis atsitiktinis atradimas verčia visai kitaip pažvelgti į manomus veiksnius ir atveria kelius naujoms interpretacijoms bei diskusijoms, o kartu ir kultūrinių derinių tam tikrame praeities tarpsnyje specifika atskleisti.

Šis straipsnis kaip tik ir yra tokio archeologinio atsitiktinumo pavyzdys. Jame aprašoma iki šiol nepublikuota bronzinė kirvio liejimo forma, aptariamos jos radimo aplinkybės žvelgiant į regioninį bei europinį kontekstą. Keliami metalurgijos intensyvumo bronzos amžiuje

klausimai ir tokiu būdu bandoma nustatyti šios liejimo formos funkciją bei reikšmę. O visa tai apžvelgus, kalbama apie tam tikrą kultūrinių bronzos amžiaus fenomeną apraiškas Rytų Pabaltijyje, kurios dėl tolesnių tyrinėjimų galiapti vis ryškesnės.

Nežinoma bronzos amžiaus liejimo forma iš Lietuvos Berlyno muziejuje

Vartydama Berlyno prieistorės muziejaus archyvo¹ knygas, pastebėjau jose retą dalyką – kirvio liejimo formos eskizą ir įrašą „Dawillen, Kr. Memel“. Deja, daugiau jokių nuorodų nei apie formą, nei iš ko ji buvo pagaminta knygoje nebuvo. Žinodama, jog tokio tipo liejimo formų Lietuvoje ir Pabaltijyje nėra rasta, nedelsdama pasidomėjau šiuo radiniu². Štai kas rašoma 1939 m. balandžio 13-os dienos dokumente³:

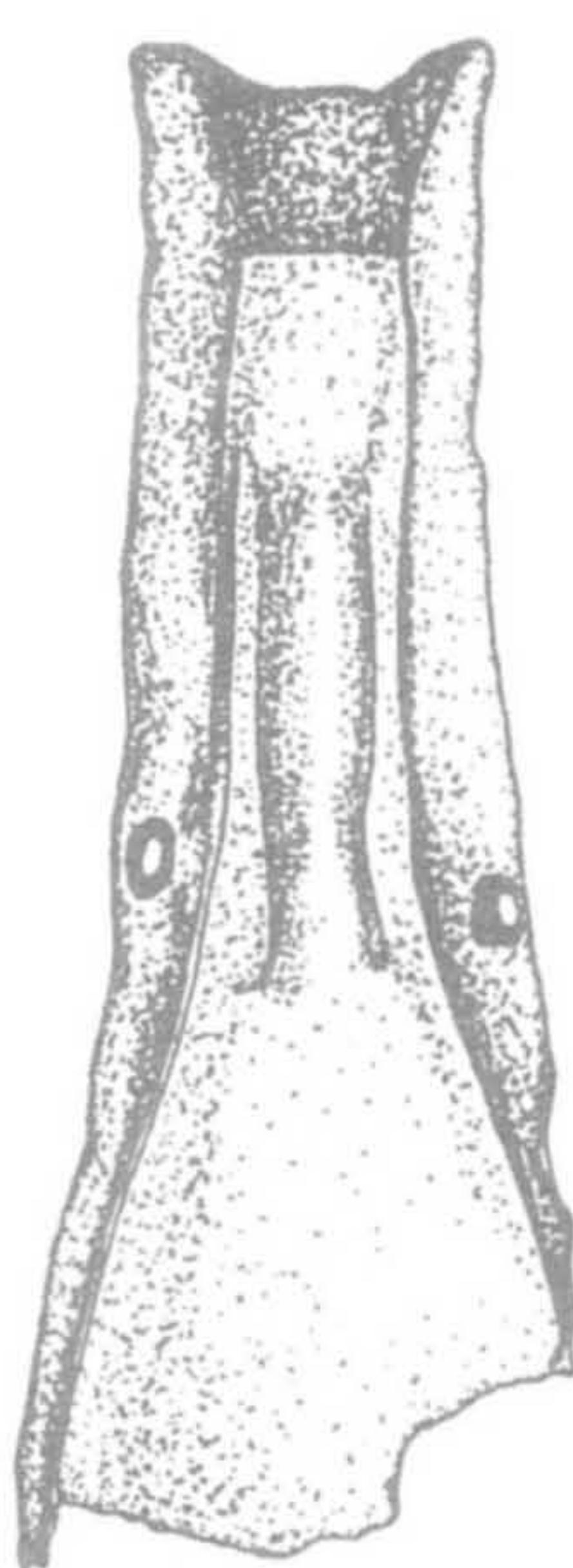
„Bronzene Gussform, Dawillen, Kr. Memel. Herr Otto Frick (Berlin) bietet dem Museum die Hälfte einer bronzenen Gussform zum Preise von 150–DM an. Das Stück ist von ihm vom Jahre 1923 im Tausch gegen ein Stück Kupfer erworben worden. Der Vorbesitzer hat es im alten Flussbett der Minje bei Dawillen (Memelland) gefunden.“

Taigi iš įsigijimo dokumento paaiškėja, kad į Berlyno muziejų pateko bronzinė liejimo forma iš Lietuvos, Dovilų vietovės, Klaipėdos apskrities. Ji buvo inventorizuota numeriu Ia 3648 ir padėta į muziejaus saugyklas. Tikriausiai jai teko jose išgulėti nepastebėtai ilgiau nei šešiasdešimt metų, antraip ji neabejotinai būtų pasirodžiusi archeologinėje literatūroje. Daugelis muziejaus inventori-

¹ Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte.

² Nuoširdžiai dėkoju muziejaus archyvo direktoriui p. Horstui Junkerui už leidimą rašant daktaro disertaciją naudotis archyvo medžiaga bei muziejaus direktoriui p. prof. Wilfried'ui Menghinui už sutikimą ją publikuoti.

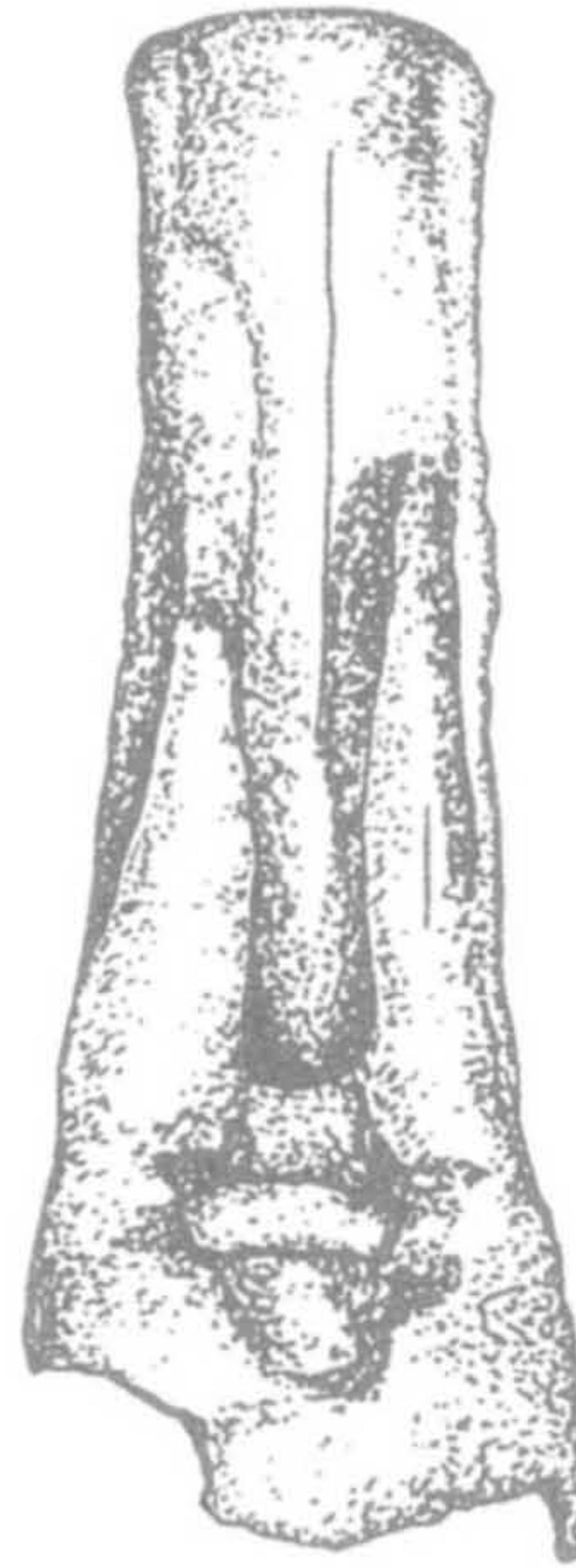
³ Nr. 38039, IA1/Bd. 6.

1 pav. Bronzinė liejimo forma iš Dovilų, Klaipėdos r. M 1:2.
A. Čivilytės pieš.

nėse knygose minimų radinių dingo karo sumaištis metu, o forma liko, taigi man buvo suteikta galimybė ją apžiūrėti ir aprašyti.

Dovilų miestelis yra 15 km į rytus nuo Klaipėdos, 4 km į pietus nuo Gargždų, dešiniajame Minijos krante. 2 km į pietvakarius nuo Dovilų, dešiniajame Minijos krante, yra Pelutės kalnu arba Muškalniu vadinamas piliakalnis, juosiamas Minijos ir šaltiniuotų pelkių. Jo aikštelyje esama kultūrinio sluoksnio (Kviklys, 1992, p. 664; LAA II, p. 53 ir t., Nr. 152). Žinoma, kad Dovilų apylinkėse, būtent apie Šernų kaimą, esantį 5 km į pietvakarius nuo Dovilų, laukuose rasti akmens ir bronzos amžiaus dirbiniai, o miške yra didelis akmuo (Kviklys, 1992, p. 665). Deja, pirminiuose šaltiniuose aprašomas tik Dovilų piliakalnis, o jokie kiti radiniai nėra minimi (Bezzenberger, 1892, p. 142 ir t.; Hollack, 1908, p. 25). Šiandien žinoma, kad netoli Dovilų abiejuose upės krantuose yra keletas svarbių bronzos amžiaus radimviečių: minėtieji Šernai (bronzinė dievuko statulėlė) bei Gedminai, esantys kitoje Minijos pusėje, priešais Dovilus (Gedminų lobis). Be to, paminėtinos yra Gerduvėnų bei Utrų vietovės, kuriose rasta bronzinių įmovinių kirvelių (Григалавичене, Мяркявичюс, 1980, c. 5, рис. 1).

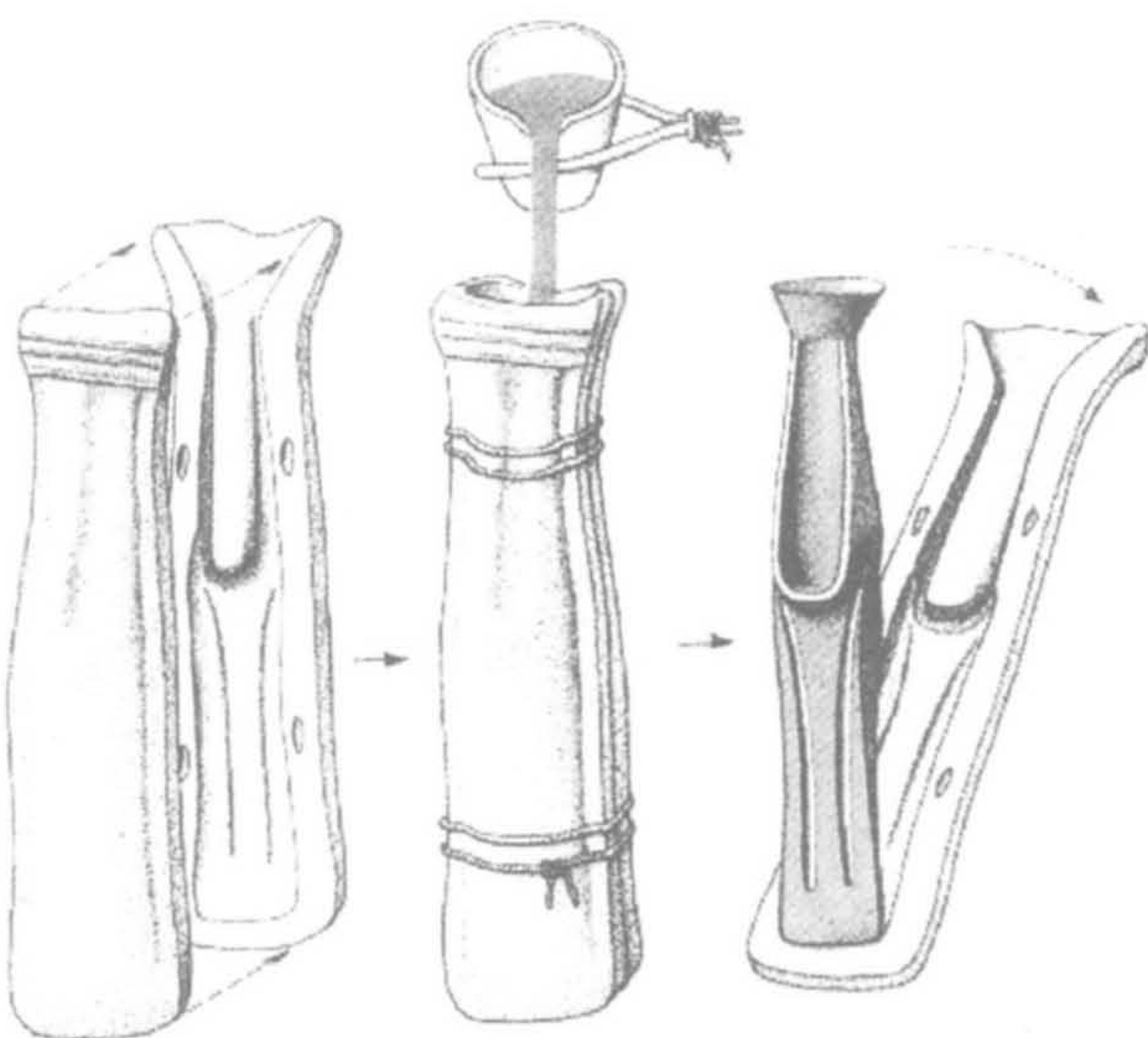

2 pav. Bronzinė liejimo forma iš Dovilų, Klaipėdos r. M 1:2.
A. Čivilytės nuotr.

Berlyno muziejuje saugoma tik viena Dovilų liejimo formos dalis. Be abejonės, būta ir antrosios, nes ji priklauso vadinamosioms dvipusėms daugkartinio naudojimo liejimo formoms. Tokių formų dalys tiksliai atitinka viena kitą. Sudėjus jas kartu negatyvo principu ir surišus abi dalis virvele, buvo galima pradėti lieti dirbinį. Siekiant stabilumo, abi formos pusės būdavo suspaudžiamos ir sujungiamos vienoje jų esančiais kištukais, kurie ir yra daugkartinių liejimo formų skiriamasis bruožas (3 pav.). Dovilų formos negatyvinę pusę galima būtų pažinti pagal identišką liejamo kirvio įspaudą bei atitinkamai išsidėsiusias kištukų duobeles.

Aptariama liejimo formos dalis yra 19 cm ilgio. Jos vidinės pusės viršuje yra piltuvėlinė įduba, į kurią buvo pilamas metalas, o kraštuose – du asimetriškai išsidėstę kištukai. Formos išorinė pusė stipriai išgaubta, be to, ji turi ąselę. Jos dėka sustingus metalui būdavo lengviau atskirti abi liejimo formos puses. Dovilų liejimo formos platėjanti apačia yra nulaužta. Lūžių paviršius, kaip ir visas dirbinys, padengtas tos pačios žalsvai rusvos spalvos patina, o tai rodo, jog jie nėra nauji. Greičiausiai forma buvo sulaužyta tuo metu, kai ji dar buvo naudojama⁴. Ši liejimo formos pusė sveria 494 gramus.

⁴ Naujausioje archeologinėje literatūroje aprašant bronzinius dirbinius ypač daug dėmesio skiriama jų defektams bei lūžių ypatumams. Detaliūs artefaktų lūžimo vietų tyrimai parodė, jog jie tik retais atvejais galėjo būti praktinio naudojimosi pasekmė (vok. *profaner Bruch*). Pastebimi artefaktų lūžių dėsningumai veikiau byloja apie tikslinę jų sulaužymą (vok. *intentioneller Bruch*) dar nesibaigus, o dažnai ir net neprasidejus praktinei jų funkcijai (išsamiai apie tai su literatūros apžvalga žr. Sommerfeld, 1994, p. 24 ir t.; Hansen, 1995, p. 74; Čivilytė, 1997, p. 229 ir t.; Maraszek, 1998, p. 94 ir t.). Skiriant šiuolaikinį dirbinio lūžį (vok. *rezenter Bruch*) nuo senojo (vok. *antiker Bruch*), sutartinai remiamasi lūžio paviršiaus spalva: jei paviršius nėra padengtas patina, vadinas, lūžis yra naujas.

3 pav. Liejimo proceso metalinėje formoje rekonstrukcija. Pagal Bronzezeit: Saalführer. Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin, p. 31.

Pirminė Dovilų liejimo formos paskirtis ir jos reikšmė Europos bei Rytų Pabaltijo⁵ kontekste

Nūdienos archeologui jau tapo aišku, jog kiekvienas jo tiriamas objekto ikūnija daugybę praeities pasaulio sferų, kurias nuspėti galima tik tą objektą perkėlus į skirtingus jo supratimo lygmenis. I. Hodderis tai vadina prasmių dariniai (Hodder, 2000, p. 29). Teigdamas, jog objektų vertinimas neišvengiamai turi būti paveiktas

prielaidų, jis sako: „Netgi tai, kad pavadiname daiktą kirviu, reiškia, jog darome prielaidą, kad žmonės praeityje matė jį taip, kaip ir mes matome šiandien – kaip daiktą, naudojamą medžiams kirsti“ (Hodder, 2000, p. 41). Vadinas, kirviui, pasak I. Hodderio, išperra nekritiška jo funkcijos definicija, o juk neįmanoma kalbėti apie funkciją, atsiejus ją nuo išsilaikymo prasmių ar vaizdinių srities. Taigi archeologinis objekto gali turėti daugiasluoksnę savo funkcijos istoriją.

Pirminė Dovilų liejimo formos paskirtis, be abejonių, buvo kirvių liejyba. Eksperimentiniai tyrimai parodė, jog naudojant vieną bronzinę liejimo formą buvo galima pagaminti net iki 100 dirbinių, tuo tarpu akmeninėms formoms tokis kiekis nebuvo įmanomas, nes jos neatlaikydavo bronzai išlieti reikalingos aukštostes temperatūros⁶ (Drescher, 1957, p. 74; Hansen, 1993, p. 77; Blažek, Hansen, 1997, p. 34). Paprastai labai sunku surasti atitinkama liejimo forma pagamintus dirbinius⁷, o jei ir pavyksta, tai tik išimtiniais atvejais. Dažniausiai tai būna lobiai, kuriuose kartais aptinkama net keli šimtai vienodų dirbinių⁸, nors pasitaiko ir retų išimčių atrasti du identiškus artefaktus⁹. Tačiau tokie serijinės gamybos pavyzdžiai vis dėlto kelia daugybę klausimų. Pirmiausia, net jei ir įmanoma identifikuoti dirbinius, gamintus naudojant vieną ir tą pačią liejimo formą, lieka paslaptis, ar toji forma buvo molinė, akmeninė, ar bronzinė¹⁰. Atrodytų, jog šis klausimas nekeičia dirbinių gamybos principo esmę, bet nuostabą kelia tai, kad bronzinių dirbinių yra žymiai daugiau nei pačių liejimo formų. Bronzinės formos yra ypač retos, nes jų per visą bronzos amžių Europoje tėra žinoma apie 150 (Hansen,

⁵ Vartojant Rytų Pabaltijo sąvoką, turimas omenyje Aleksiejaus Luchtano ir Raimundo Sidrio straipsnyje apibrėžtas geografinis regionas (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 15 ir t.).

⁶ Varis liejamas 1083°C temperatūroje, tuo tarpu bronzai (vario ir alavo lydinys) reikalinga 1000°C temperatūra. Nors akmeninėms liejimo formoms buvo naudojamos vertingos akmens rūsys, jos dažnai suskildavo, tačiau nebūdavo išmetamos, priešingai – įvairiais būdais pataisomos ir vėl naudojamos (Novotná, 1970, p. 101).

⁷ Ar bronziniai dirbiniai yra kilę iš vienos ir tos pačios liejimo formos, galima nustatyti pagal jų skerspjūvius įvairiose dirbinių vietose (Laux, 1998, p. 27). Žinoma, jog tai patvirtina ir visiškai vienodos dirbinių formos.

⁸ Tokio masinės apimties lobio pavyzdys galėtų būti Miuncheno–Luitpoldparko (Bavarija) lobis, kuriame rasta per 500 žiedinių bronzos lydinių, sveriančių 85 kg, ar Dieskau (Saksonijos–Anhaltas) lobis, į kurį, be daugybės kitokių dirbinių, buvo sudėti 293 atkraštinių kirviai (Bronzezeit, 1994, p. 38; pav. 31; Brunn, 1959, p. 56, pav. 20–23). Tokie lobiai dažniausiai yra ankstyvojo bronzos amžiaus, datuotini paskutiniaisiais trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. šimtmečiais – pirmaja antrojo tūkstantmečio pr. Kr. puse. Velyvesniems bronzos amžiaus laikotarpiams taip pat būdingas dirbinių multiplikavimas. Pavyzdžiui, Franklebeno (Saksonijos–Anhaltas) lobyje, datuojamame viduriniuoju bronzos amžiumi, buvo rasti 237 pjautuvėliai, kurių nemaža dalis nulieti naudojant vieną ir tą pačią formą (Brunn, 1958, p. 1 ir t.). Tačiau jau nuo vidurinio bronzos amžiaus išryškėja kita tendencija: lobiuose randami gausūs to paties tipo dirbiniai vis dėlto yra kilę iš skirtingu liejimo formų. Pavyzdžiui, Sabenice (Čekija) lobyje, kuriame buvo rasti 91 kirviai su užlanktais (vok. *Lappenbeile*), nebuvo nė dviejų vienoje ir toje pačioje liejimo formoje pagamintų egzempliorių (Hansen, Blažek, 1997, p. 34 ir t.).

⁹ Pavyzdžiui, Unetičės kultūrai skirtinas Griefstedto (Tiuringija) lobis, kuriame kartu su dvimi žiediniais lydiniais, apyranke bei atkraštiniu kirveliu rasti du masyvūs identiški ornamentuoti kirviai (Maraszek, 2001, p. 160).

¹⁰ Nors Hansas Drescheris savo eksperimentais įrodė, kad molinėse ar akmeninėse formose pagamintų bronzinių dirbinių paviršius yra padengtas mažais grūdėtais nelygumais, o bronzinėse formose – daugybe plonų raukšlių, jų kilmę nustatyti trukdo intensyvi korozija bei stiprus patinavimas (Drescher, 1957, p. 60; Laux, 1998, p. 36).

1993, p. 77). Beveik visos jos skirtos kirviams gaminti¹¹. Taigi antroji problema kyla iš pirmosios: kodėl būtent bronzinių liejimo formų randama tiek mažai, nors jų efektyvumas bronzos amžiuje buvo pats didžiausias?

Technologiniu požiūriu atsakymas į šiuos klausimus gali būti nesunkiai rastas: bronzinių liejimo formų retumas paaiškinamas būtent jų pranašumu, palyginti su kitomis formomis. Juk tokiam pačiam dirbinių kiekiui pagaminti jų reikėjo kur kas dažiau nei molinių ar akmeninių. Kitas svarbus aspektas, kuriuo paprastai paaiškinamas tam tikrų bronzinių dirbinių (taip pat ir liejimo formų) retumas, yra jų materialinė vertė – netekusį savo pirminės funkcijos dirbinį buvo galima panaudoti kaip žaliavą naujam gaminti. Bet tai tik praktinis bronzinių liejimo formų funkcijos paaiškinimas. Itraukiant Dovilų liejimo formą į bendrą europinį kontekstą, atskleidžia keletas esminių bruožų, išryškinančių jos unikalumą bei svarbą.

Tačiau pradedant kalbėti apie kitas įmanomas Dovilų liejimo formos reikšmes, reikėtų pasidomėti jos funkcionėmis savybėmis. Visų pirma svarbus Dovilų formos kilmės klausimas, nes tik tuomet galima sužinoti, ar ji buvo naudota vietiniams kirviams gaminti. Šiam tikslui archeologinėje literatūroje taikomas kartografavimo metodas. Pagrindinis jo principas yra liejimo formų bei dirbinių tipų teritorinio paplitimo sulyginimas. Jei liejimo formos randamos tokio paties tipo dirbinių paplitimo arealuose, neabejojama jų lokaline kilme. Priešingu atveju kalbama apie importą¹². Turint omeny, kad Dovilų liejimo forma yra bronzinė, tiketinas nemažas to paties tipo kirvių skaičius jos radimo vietas apylinkėse. Išidėmétina, kad nei Lietuvos, nei visam Rytų Pabaltijo regionui nėra būdinga serijinė gamyba. Tai puikiai matyti iš bronzinių kirvių tipologijos, kuriai dėl kirvių formų įvairovės iki šiol trūksta vieningumo. Be Kalviškių, Šiaulių r. lobio¹³, vargu ar žinomi kiti labai vienas į kitą panašūs kirviai. Be abejo, reikėtų paminėti Nortikėnų kovos kirvius, kurie dėl didelio jų skaičiaus Nortikėnų (Nortycken, Rytprūsiai) bei Kalēji (Latvija) lobiuose priskiriami prezentaciniams

vietinės serijinės gamybos pavyzdžiams (paskutinį kartą apie tai Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 20). Tačiau šis klausimas yra ginčytinas. Nortikėnų kovos kirviai, dar vadinami baltiškaisiais, skirstomi į vakarinus ir rytinius (Šturm, 1936, p. 56 ir t.). Pagrindinis šių kirvių vietinės kilmės argumentas yra tas, kad daugelis kirvių (ypač rytinių) turi liejimo siūles, rodančias, jog jie galėjo būti liejami įdėti į tas pačias sudedamasi formas, bei jų didžiulė koncentracija Rytų Pabaltijoje (Fogel, 1979, p. 81 ir t., Dąbrowski, 1968, p. 44 ir t., 1997, p. 55). Vis dėlto šių kirvių genezė dar nėra iki galo išaiškinta (Blajer, 2001, p. 99.). Visame Rytų Pabaltijo regione yra žinomi apie 73 Nortikėnų tipo kovos kirviai¹⁴. Penki kirviai rasti kapuose, 16 pavienių ir 52 lobiuose. Gausus Nortikėnų kovos kirvių skaičius neturėtų būti jų vietinės kilmės įrodymas. Jų paplitimas (Dąbrowski, 1968, p. 102, žemėl. 5) rodo pakankamai vienalytių kirvių išsidėstymą šiaurės vakarinėje ir vakarinėje Baltijos jūros pakrantėje. Svarbu tai, kad daugiausia šių kirvių Rytų Pabaltijoje rasta lobiuose, kurių žymiausias (Nortikėnų) susideda vien iš šių kirvių¹⁵. Visi lobiai ar pavieniai kirvių egzemplioriai rasti vandens telkiniuose arba durpynuose. Tai nėra atsitiktinumas, priešingai – reiškinys, susijęs su sąmoninga veikla, kurios ypatumų detalus charakterizavimas peržengtu šio straipsnio rėmus. Net ir liejimo siūlių egzistavimas nepatvirtina šių kirvių vietinės kilmės, nes kaip rodo daugelis pavyzdžių Europoje, tokie neužbaigtai dirbiniai dažnai būdavo importuoti iš kitų kraštų. Norėtusi pastebėti tik tai, kad tokia Nortikėnų kirvių radimo aplinkybių ir jų paplitimo Rytų Pabaltijoje situacija atskleidžia jų vertingumą, kartu ir ypatingą vietas gyventojų požiūrį į juos. O tai, jei šie kirviai būtų gaminami vietoje, vargu ar būtų daroma.

Šios pastabos rodo, kad vargu ar galima tikėtis rasti Dovilų formos gaminį artimiausiu ar net tolimesniu spinduliu nuo jo radimo vietas. Identiškų dirbinių nebuvinimas prieštarauja tiesioginiams bronzinės formos pritaikymui vietoje. Tą dar labiau patvirtina iš Doviluose rastos formos išlieto kirvio tipas. Abiejuose formos

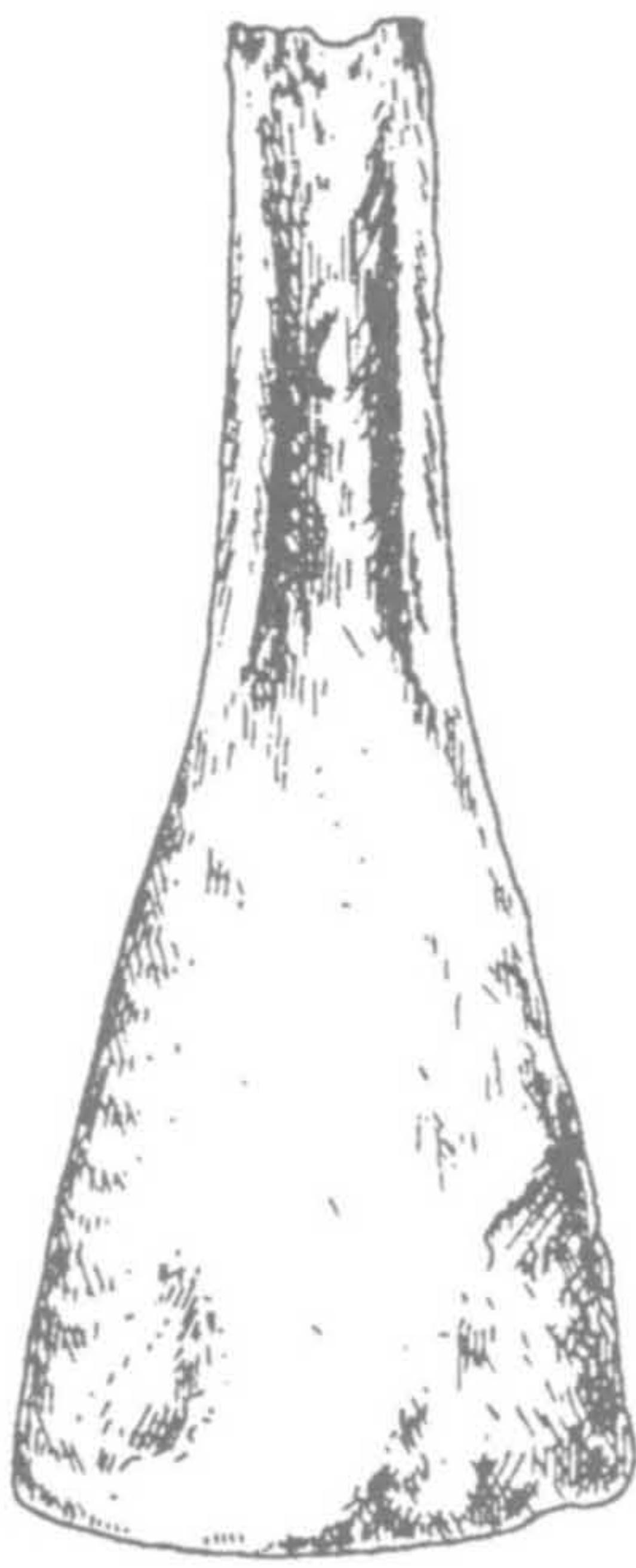
¹¹ Be metalinių liejimo formų kirviams gaminti, dar yra žinoma po vieną liejimo formą smeigtukams, Möringen tipo kalavijo rankenai bei pjautuvėliui ir trys liejimo formos ietigaliams gaminti (Hansen, 1991, p. 147; Hansen 1993, p. 77).

¹² Geras šio metodo pritaikymo pavyzdys yra Friedricho Lauxo straipsnis. Aptardamas Haaselio (Žemutinė Saksonija) lobyje rastas keturias bronzines liejimo formas, jis nustatė, jog trys jų buvo naudotos vietiniams kirviams gaminti, o ketvirtąja buvo liejami Vakarų Europoje paplitę kirviai, visai nežinomi Žemutinėje Saksonijoje (Laux, 1998, p. 27 ir t.).

¹³ Du rytinio tipo atkraštiniai kirviai (pagal Edvardo Šturmso tipologiją) buvo rasti 1898 metais Kalviškėse. Abu kirviai gulėjo pelkėje, dėl to jų paviršius buvo padengtas ruda patina (Šturm, 1936, p. 98; Григалавичене, Мяркявичюс, 1980, c. 72, рис. 2). Lenkijos tipologijoje kirviai priskiriami Ubiedrže tipui (Szpunar, 1987, p. 51). Nors šie du kirviai atrodo vienodi, vis dėlto jie nėra identiški kaip minėtame Griefstedto (Tiuringija) lobyje. Skiriasi tiek kirvių matmenys, tiek svoris (775 ir 825 g). Todėl jie negalėjo būti pagaminti naudojant tą pačią liejimo formą.

¹⁴ Čia remiamasi Luchtano ir Sidrio surinktais duomenimis (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 39 ir t.).

¹⁵ Tokie homogeninės sudėties lobiai, literatūroje vadinti grynais („reine Hortfunde“), yra paplitę visame bronzos amžiuje visoje Europoje. Tai transregionalus, paneuropinis fenomenas, kuriam aptarti Rytų Pabaltijoje reikalinga atskira ir išsami studija.

4 pav. Įtvarinis kirvis: Šilutės r. M 1:2. A. Ruzienė pieš. (Lietuvos Nacionalinio muziejaus archyvas, AR 107:1).

šiol nesutariama dėl šių kirvių tipologinės priklausomybės, nes jie dažnai vadinami ir atkraštiniais (Šturm, 1936, p. 24; Grigalavičienė, 1995, p. 152). Vargu ar šiuo klausimu bus įmanoma pasiekti bendros nuomonės. Manoma, jog vadinamieji Klaipėdos tipo kirviai yra vietinės gamybos, atmetant prielaidą apie jų armorikaniškąją (bretanišką) kilmę (Grigalavičienė, 1995, p. 152). Šios nuomonės yra Janas Dąbrowskis, vadinantis tokius

kraštuose esantys grioveliai bei įduba viduryje tikriausiai buvo pritaikyti įtvariniams kirviui¹⁶. Tiesa, tos įvaros būta nežymios, antraip ji būtų aiškiai matoma ir pačioje liejimo formoje. Apžvelgus Rytų Pabaltijo regione rastus kirvius, vargu ar rastume Dovilų formą atitinkančią tipą. Panašiausi galbūt yra Šilutėje (4 pav.) ir Klaipėdoje rasti kirviai. Klaipėdos tipo vardu pavadinėta kelių kirvių grupė (Šturm, 1936, p. 103, pav. 20c; Григалавичене, Мяркявичюс, 1980, c. 73, рис. 6, 7; Grigalavičienė, 1995, p. 152). Visame Rytų Pabaltijo regione tokiai kirvių yra vos keletas¹⁷. Kaip ir Dovilų formos kirviui, jiems būdinga ilga įkotė su atkraštėmis, taip pat tai, kad nėra ryškios skersinės įvaros. Todėl iki

kirvius armorikaniškaisiais, bet drauge pripažstantis ir kitą literatūroje vartotiną Šiaurės Vokietijos kirvių terminą (Dąbrowski, 1968, p. 31). Šių bei panašių kirvių Europoje gausu. Daugiausia jų rasta Airijoje bei Prancūzijoje, bet to, nemažai jų rasta ir Vestfalijoje (Vokietija), Danijoje, Vengrijoje bei Lenkijoje. Visi jie datuotini senuoju bronzos amžiumi (II periodo pabaiga, III periodo pradžia – BB2–BD), bet yra ir ankstesnių pavyzdžių (BA2/B1–BB1)¹⁸ (Blajer, 1990, p. 26 ir t., 2001, p. 36 ir t.). Taip būtų galima datuoti ir Dovilų liejimo formą, tačiau apie tai dar bus kalbama vėliau. Taigi susiduriame su dvilype problema – ar Klaipėdos tipo kirviai vis dėlto yra lokalios produkcijos rezultatas, ar jie yra atvežtiniai?

Šiai dilemai išspręsti ir gali pasitarnauti Dovilų liejimo forma. Prisimenant bronzinių liejimo formų retumą Europoje bei jų svarbą gaminant bronzinius dirbinus, neišvengiamai kyla klausimas, ar vietiniai metalo liejikai buvo pasiekę tokį lygi, kad galėjo naudotis tokia išskirtine galimybe? Apie bronzos amžiaus metalurgijos¹⁹ Rytų Pabaltijyje egzistavimą byloja nemažai archeologinių paminklų, keletas jų išskiria metalo liejimo ir dirbinių gamybos intensyvumu (Дайга, 1960, c. 78 ir t.; Luchtanas, 1981, p. 5 ir t.; Graudonis, 1989, p. 44 ir t.; Grigalavičienė, 1995, p. 102 ir t.; Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 30 ir t. su kitomis literatūros nuorodomis). Intensyvumas paprastai nustatomas pagal liejimo formų ir jų fragmentų skaičių atskiruose paminkluose, kartais siekiantį beveik iki 700 egzempliorių²⁰. Bronzos dirbinių gamybos vietų kartografavimas leidžia kalbėti apie tikslingą jų kūrimą prie svarbių vandens telkinių, būtent prie Baltijos jūros ir Dauguvos upės (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 30 ir t.). Be abejonių, ten būta metalurgijos centrų. Tačiau pastebėtina, kad juose daugiausia randama vienkartinių molinių liejimo

¹⁶ Reikėtų paaiškinti įtvarinio kirvio terminą. Lietuvių kalboje tokios sąvokos nėra. Įtvarinių kirvių sinonimas yra skobtiniai kirviai, kurių pagrindinis bruožas yra „,ivairaus ilgio su atkraštėmis įvara, kuriai pereinant į ašmenis, pakilimas neleidžia įkotei nuslysti žemyn“ (Grigalavičienė, 1995, p. 151). Taigi manyčiau, kad šiems kirviams apibūdinti labiau tiktū pasiūlytas variantas, juolab kad ir europinėje literatūroje yra vartojoamas įvaros atitikmuo (lenkiškai – piętka klepsydrowata; vokiškai – Absatzbeile; angliskai – flanged axes).

¹⁷ Buv. Gross Lindenau, Schleszehlen ir Russkoje (Germania) (Kalininkrada sritis); Grunajki (Lenkija); Klaipėda ir Šilutė.

¹⁸ Čia remiamasi modifikuota datavimo sistema, naudojama naujausioje literatūroje (pvz., Blajer, 2001, p. 17 ir t.). Ši sistema sinchronizuoją Paulo Reineckes ir Oskaro Montelijaus chronologiją.

¹⁹ Keletą pastabų reikėtų tarti apie metalurgijos sąvoką. Pasak Aleksiejaus Luchtano, ji gali būti taikoma tik tais atvejais, kai turima omenyje spalvotujų metalų žaliava. Kadangi nei Lietuvoje, nei visame Rytų Pabaltijyje jos nėra, A. Luchtanas kalba tik apie metalo apdirbimą (Luchtanas, 1981, p. 5). Tačiau žodis „metalurgija“ turi kur kas platesnę reikšmę. Jis yra kilęs iš graikiško metallourgein (apdirbtis metalu). Iš tiesų metalurgija visų pirmiai reiškia pirminės žaliavos apdorojimo metodų visumą, tačiau kartu iš šią sąvoką įeina ir antrinių produktų perdirbimas (Metallurgie, 1991). Todėl ji apskritai gali būti taikytina ir tada, kai tyrinėjami su metalinių dirbinių gamyba susiję reiškiniai. Archeologinėje literatūroje kalbama apie prieistorinę archeometalurgiją, kurios tyrinėjimai apima ne tik metalo žaliavos apdorojimą bei dirbinių produkcijos ypatumus, bet ir su tuo glaudžiai susijusius mainų, prekybos, dirbinių funkcijos, jų socialinės reikšmės ir kitus klausimus (Ottaway, 1994, p. 4).

²⁰ Luchtano ir Sidrio duomenimis: Asva (Estija) – 673 egz.; Kivutkalnis (Latvija) – 544 egz.; Brikuli (Latvija) – 248 egz.; Tarlawki (Lenkija) – 306 egz. (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 30 ir t., 13 pav.).

formų smulkiems bronziniams dirbiniams gaminti bei tiglių²¹. Visa tai atspindi bronzinės produkcijos ribotumą, kartu ir pakankamai siaurą lokalinės metalurgijos reikšmę. Fenomenalus ir išsamesnių tyrinėjimų vertas Narkūnų piliakalnio liejimo formų kompleksas. Jame rastos net 25 molinių sudedamuų formų liekanos, kuriomis buvo gaminami Melaro tipo įmoviniai kirviai (Luchtanas, 1981, p. 8 ir t., pav. 5, 6). Be keletos išimčių, tai bene vieninteliai kirvių gamybos pavyzdžiai Lietuvoje²². Kirvių liejimo formų nėra ir visame Rytų Pabaltijo regione, išskyrus Kivutkalnio (Latvija) piliakalnį, kuriame rastos dvi molinės vienos liejimo formos dalys ir įmovos kaištis, tikriausiai priklausantis šiam tipui (Graudonis, 1989, p. 45 ir t., pav. 24, XLVII). Įdomu tai, kad Lietuvoje iki šiol buvo žinomas tik vienas bronzinis Melaro tipo kirvis iš Vaškų lobio (Grigalavičienė, 1995, p. 155). Šiuo metu žinomas ir antrasis²³, be to, keletas tokų kirvių rasta Latvijoje ir Estijoje (Luchtanas, 1981, p. 11; Grigalavičienė, 1995, p. 155). Daugiausia Melaro tipo kirvių yra Rytų Europoje ir Suomijoje bei Švedijoje, Danijoje ir Norvegijoje (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 31; Pydyn, 2000, p. 228 ir t.). Pastebėtina tai, kad būtent Melaro tipo kirvių paplitimo regionuose jų liejimo formų yra labai nedaug (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 31). Toks liejimo formų ir dirbinių kiekio kontrastas rodo tam tikrą bronzos dirbinių gamintojų ir jų vartotojų santykį. Melaro tipo kirviai buvo liejami Narkūnuose, tačiau jie nebuvo naudojami vietinės apyvartos tikslais. Kaip minėta, su šiuo fenomenu yra susiję daugybė klausimų, į kuriuos atsakyti reikėtų atskiro studijos. Galima pastebėti tik tai, kad, nepaisant Narkūnų piliakalnio metalurgijos kirvių formų individualių patobulinimų, vis dėlto jie liejo „svetimus“ kirvius, vėliau nukeliausius į jų paplitimo centrus. Matyt, šie kirviai būdavo pasiimami grįžtant iš prekybinių ekspedicijų. Manoma, jog greičiausiai tokios kelionės būdavo organizuojamos iš Centrinės Švedijos, ieškant alternatyvių metalo šaltinių (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 31). Tikriausiai neįmanoma sužinoti, kodėl šiam tarpininkavimui buvo pasirinktas būtent Narkūnų piliakalnis. Tačiau tokia tame aptikta liejimo formų koncentracija verčia susimąstyti, ar bronzos amžiaus žmonėms pats gamybos procesas ir pagaminti produktai galėjo turėti skirtingą reikšmę.

Taigi į klausimą, ar Rytų Pabaltijo metalurgai buvo pasiekę aukštą specializacijos lygį, neabejotinai galima atsakyti teigiamai. Bronzinių dirbinių gamyba atitiko to meto galimybes, poreikius bei formų tendencijas. Vis dėlto jai trūko didesnės apimties ir efektyvumo. Vien tai, kad beveik be išlygų buvo naudojamos vienkartinės molinės liejimo formos, rodo tam tikrą produkcinę stagnaciją²⁴. Todėl beveik neįtikėtina, kad bronzinė Dovilų liejimo forma galėjo būti pritaikyta vietas kirviams gaminti. Ši forma tikriausiai atkeliaavo iš Vakarų Europos ir į šiuos kraštus buvo atgabenta arba tiesioginiai, arba aplinkiniai keliai – pavyzdžiui, per Skandinaviją. Tai patvirtina ir bronzos amžiaus metalinių liejimo formų paplitimas (5 pav.) bei chronologija. Jų daugiausia rasta atlantiniuose Vakarų Europos regionuose: Nyderlanduose, Anglijoje ir Šiaurės vakarų Prancūzijoje. Pavieniai egzemplioriai paplitę net iki Danijos, Brandenburgo bei Pamario. Vidurio Europoje jos siekia Slovakija, o Rytų ir Pietryčių Europoje jų visai nėra (Hansen, 1991, p. 147; 1993, p. 77; Blažek, Hansen, 1997, p. 34). Beveik visos bronzinės liejimo formos datuojamos vėlyvuoju bronzos amžiumi, nors žinoma ir keletas ankstyvesnių pavyzdžių²⁵. Dažniausiai tai užlanktas kirviams (vok. *Lappenbeile*) bei įmoviniams kirviams skirtos liejimo formos. Išvarinių kirvių liejimo formos labai retos. Jų rasta Pietų Anglijoje, abiejuose Luoras upės krantuose, Reino upės Žemutiniame baseine bei Danijoje (Laux, 1998, p. 34 ir t., 6 pav.) (6 pav.). Šios bronzinės liejimo formos chronologiškai yra ankstyvesnės nei minėtos ir datuojamos senuoju bronzos amžiumi (II–III periodai). I ši kontekstą galima būtų įterpti ir Dovilų liejimo formą. Jau minėta, kad ja galėjo būti liejami į vadinamuosius armorikaniškuosius, arba Šiaurės Vokietijos tipo, kirvius panašūs dirbiniai. Vis dėlto sunku nustatyti tikslią Dovilų formos bei Klaipėdos tipo kirvių kilmę. Sprendžiant pagal dirbinių koncentraciją Šiaurės Prancūzijoje ir Britanijoje, manytina, kad jie buvo importuoti būtent iš šių kraštų. Tokiu būdu išryškėja ir Dovilų liejimo formos europinė reikšmė: ji yra labiausiai į Rytus nutolusi ir tikriausiai ankstyviausia bronzinė išvarinių kirvių liejimo forma. Taigi galima kalbėti apie Rytų Pabaltijyje atsiradusį unikalų ir vertingą dirbinį. Tačiau jo patekimo į šiuos kraštus istorija, kaip matyti, nėra susijusi su tiesiogine liejimo funkcija. Dovilų liejimo formos radimo aplinkybės gali atskleisti ir kitas jos reikšmes.

²¹ Akmeninės bronzos amžiaus liejimo formos Rytų Pabaltijo regione iki šiol nėra žinomos.

²² Elena Grigalavičienė mini dar ir Sokiškių bei Vosgelių piliakalniuose rastas molines kirvių liejimo formas (Grigalavičienė, 1995, p. 102 ir t., 55 pav.).

²³ Ši Melaro tipo kirvelį (radimo vieta nežinoma) pavyko aptikti Lietuvos nacionalinio muziejaus fonduose, AR 107:6.

²⁴ Akmeninių liejimo formų trūkumas pastebėtas ir kituose Europos metalurgijos centruose, kaip antai vadinamosios Bilendorfo kultūrinės grupės piliakalniuose. Jis aiškinamas bronzos produkcijos intensyvumo bei jos stabilumo sumažėjimu (Buck, 1982, p. 340 ir t.).

²⁵ Pats seniausias egzempliorius buvo rastas prie Bodeno ežero. Tai plokščiajam kirvukui lieti skirta forma (Hansen, 1991, p. 147).

6 pav. Bronzinių įtvarinių kirvių liejimo formų paplitimas Vidurio ir Vakarų Europoje bronzos amžiuje. Pagal Laux, 1998, pav. 6.

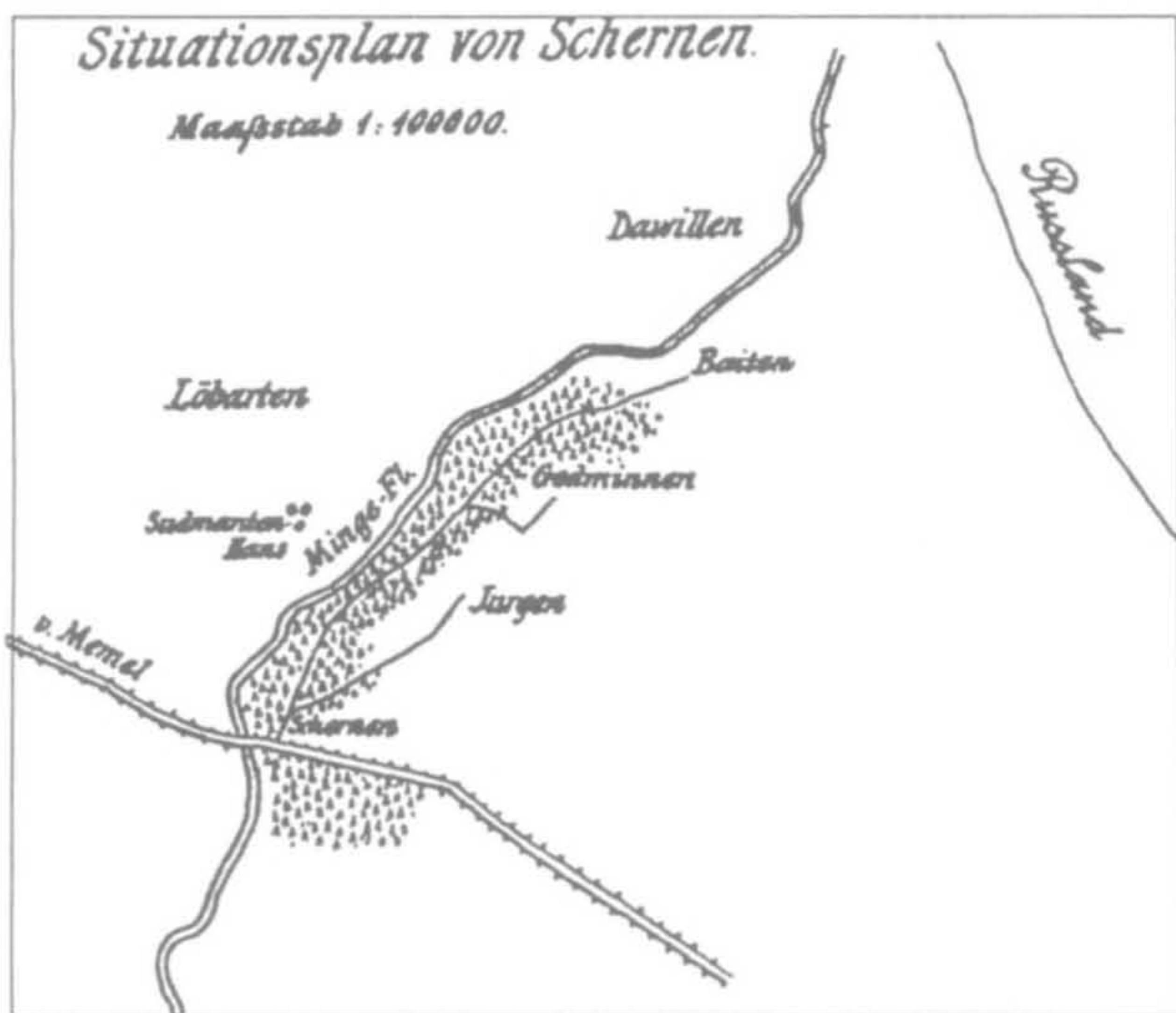
1991, p. 147). Tokia bronzinių liejimo formų sasaja su to paties metalo objektais rodo ne gamybinę liejimo formų funkcijos reikšmę, bet jų vertinimą kaip atskirą ypatingos svarbos metalinį dirbinį. Jau vien sudėtingas bronzinių liejimo formų pagaminimo procesas bei kai kurių jų ornamentavimas patvirtina šį teiginį. Šiame kontekste svarbus ir geografinis aspektas – daugelis bronzinių liejimo formų randamos visai kituose regionuose nei to paties tipo dirbiniai²⁸. Šis reiškinys, be abejonės, susijęs

su dėsningu ir tam tikrų taisyklių reguliuojamu bronzinių dirbinių deponavimo²⁹ fenomenu, kurio tyrimui ir interpretacijoms skirtos išsamios pastarųjų dešimtmečių studijos³⁰. Idomu tai, kad bronzinių liejimo formų randama ir vandens telkiniuose, dažniausiai upėse. Deponavimo vandenye klausimas jau daugybę metų domina įvairius tyrinėtojus, tarp kurių užsimenzgusioje diskusijoje apie atsitiktinių ar kultinių-sakralinių dirbinių patekimo į vandenį priežastis ženkliai nusveria antroji

²⁸ Čia minėtinis Bretanės regionas, kuriame randama daug įtvarinių kirvių, tuo tarpu jiems skirtų liejimo formų visiškai nėra (Hansen, 1991, p. 147).

²⁹ Deponavimo terminas yra sudarytas iš lotyniško žodžio *depositum* – tai, kas atiduota saugoti. Archeologinėje literatūroje paprastai vartojuamas prancūziškas *depot*, reiškiantis dviejų ar daugiau objektų vienoje vietoje sankaupą. Vokiečių terminijoje įsigalėjo sąvoka *Depotfund* arba dar dažniau vartojuama *Hortfund*, angl. – *deposit* arba *hoard*. Paprastai šios sąvokos taikomos visiems radiniams, kurie buvo samonitoriai sudėti į žemę, pelkes ar kitus vandens telkinius. Šie objektais pagal visus pozymius neturi būti susiję nei su laidojimo paminklais, nei su gyvenvietėmis (Geißlinger, 1983, p. 320). Lietuvų kalboje žodži *Depot* arba *Hort* atitinka terminas *lobis* (Volkaitė-Kulikauskienė, 1958, p. 112 ir t.). Naujausiuose tyrinėjimuose įsivyravo tendencija ir pavienius radinius priskirti deponatams, vadintamiesiems *Einzelstückhort*.

³⁰ Šiame straipsnyje neįmanoma aptarti visų deponavimo fenomeną Europoje tyrinėjančių darbų bei naujausių su juo susijusių teorijų. Ypač svarbūs Karlo-Heinzo Willrotho, Svendo Hansen, Tudoro Soroceano, Regines Maraszek bei Wojciecho Blajerio darbai (Willroth, 1986; Hansen, 1991, 1994; Soroceanu, 1995; Maraszek, 1998; Blajer, 1990; 1999; 2001).

7 pav. Šernų situacinis planas su Dovilais. Pagal Bezzenberger A., 1892, lent. 6.

pozicija³¹. Be abejonės, visos su kasdieniu gyvenimu susijusios aplinkybės – gyvenviečių ar kapų užliejimas potvynių metu, kariniai susirėmimai upių brastose, tiltų bei laivų statymas ar kelionės upėmis negali būti visiškai ignoruojamos³². Priešingai, į jas rimbai atsižvelgiant³³, tačiau nuoseklus ir tam tikrais kriterijais paremtas radinių vandenyje tyrimas vis dėlto leidžia kalbėti apie sistemingą jų skandinimą. Visiems argumentams aptarti šiame straipsnyje neužtektų vietas, todėl norėtusi išvardyti tik pačius svarbiausius, konkrečiuose regionuose pastebėtus dėsningumus. Visų pirma paminėtinės dirbinių atrankos kriterijus, pavyzdžiui, kalavijų vyrovimas upėse³⁴, nors čia

beveik neaptinkama pjautuvėlių, sudarančių didelę sausumos lobį dalį. Be to, tik iš upių ištraukiami net 40 cm ilgumo smeigtukai ar ietigaliai bei prestižiniai objekta. Dažnai tarp jų būna ir iš tolimų kraštų importuotų dirbinių, kaip antai: 5 kg sveriantis skandinaviškas kirvis Maaso upėje (Hansen, 1997, p. 27 ir t., pav. 2:2). Dar vienas svarbus bruožas, pabrėžiantis radinių vandenyje ypatumą – jie, kitaip nei kapų ar lobio radiniai, beveik niekuomet nebūdavo sulaužyti ar apgadinti. Tai būdinga net ir didesniems vienoje vietoje vandenyje rastiems dirbinių kompleksams, kurių pats žymiausias yra Berlynas–Spandau (Schwenzer, 1997). Pagal vandenyje išlikusias medines konstrukcijas ir didžiulę radinių koncentraciją prie jų³⁵ manoma, kad šioje vietoje (Havelio ir Spree upių santakoje) būta prieistorinės šventyklos, kurioje buvo aukojami brangūs, iš tolimų kraštų importuoti ir visiškai nenaudoti ginklai (Schwenzer, 1997, p. 63 ir t.). Naujausi deponavimo vandenyje tyrinėjimai leido išaiškinti ir regioninius šio fenomeno subtilumus: pavyzdžiui, Vakarų Europos, skirtingai nei Vidurio, upėse randama daugiau ietigalių, tuo tarpu tarp Vidurio Europos upėse aptinkamu radinių vyrauja kirviai (Hansen, 1997, p. 30). Visi šie ir daugelis kitų aspektų patvirtina minėtą nuomonę apie sąmoningą ir sistemingą bronzių dirbinių deponavimą upėse. Šis kultūrinis veiksnys naujosios tyrinėtojų kartos atsargiai apibūdinamas taip: „Upėse rasti objektai yra sąmoningai paskandinti, todėl juos reikia priskirti atskirai archeologinei grupei, tačiau vis dėlto ne kiekvienas jų gali būti traktuojamas kaip neabejotinas tikslinges veiklos rezultatas“ (Hansen, 1991, p. 178). Nelengva nuspėti tokio dirbinių skandinimo upėse motyvus. Jau minėta, kad būta bronzos amžiaus aukaviečių. Sunku pasakyti, ar pačios

³¹ Profaninės įvairių objektų patekimo į vandenį krypties atstovai savo mintis argumentuoja, ieškodami vandens telkiniuose polinių gyvenviečių (*Pfahlbausiedlungen*) liekanų. Kiti vandens radinius interpretuoja kaip buvusių mūšių prie upių, tiltų ar laivų statymo, karo pavoju ar galiausiai kelionių upėmis liudininkus (plačiau apie tai žr. Hansen, 1991, p. 166 su literatūros nuorodomis). Sąmoningos objektų skandinimo upėse tendencijos, neatmetant ir atsitiktinumo veiksnių, atispindi W. Torbrügges, J. Driehauso, ir W. H. Zimmermanno darbuose (Torbrügge, 1960, p. 16 ir t.; 1970/71, p. 3 ir t.; Driehaus, 1970, p. 40 ir t.; Zimmermann, 1970). Būtent jie ir yra pastaraisiais metais ypač suaktualėjusios mokslinės diskusijos dėl prieistorinių radinių patekimo į vandens telkinius (ypač į upes) kultinės motyvacijos pradininkai (paminėtiniai svarbiausiai jų atstovai: Lavrsen, 1982, p. 7 ir t.; Hansen, 1991, p. 165 ir t.; 1997, p. 29; Bradley, 1990; Maraszek, 1998).

³² Nemažai vėlyvojo bronzos amžiaus gyvenviečių buvo išsidėsčiusios prie upių, tačiau jos būdavo apsaugotos nuo potvynių. Be to, kaip rodo daugelio gyvenviečių tyrinėjimai, jose nerandama jokių gamtinės katastrofos požymių ir ištikus pavoju paliktų metalinių dirbinių (Hansen, 1991, p. 166 su literatūros nuorodomis).

³³ Ypač rimbai žiūrima į tai, kad radinių koncentracija upėse priklauso nuo jų ekonominio panaudojimo šiuolaikinėje pramonėje: ten, kur vyko ar vyksta intensyvūs pramoniniai darbai, pvz., Reino ar Maino upėse, be abejonės, aptinkama kur kas daugiau radinių nei ramesnėse vietose. Be to, sunkumų kelia ir laikui bėgant besikeičianti upės tékmė, kuri gali nesutapti su prieistorine. Tačiau pasitelkus naujausius metodus galima nustatyti senasias upių vagas, kurių krantų linijos atitinka šią dienų situaciją (Hansen, 1991, p. 168 ir t.; Maraszek, 1998, p. 9). Radinių koncentracija industrijos nepaliestose vietose patvirtina tai, kad įvairūs dirbiniai būdavo metami į upes. Net jei ir neįmanoma sužinoti, kokia buvo upės tékmė bronzos amžiuje, vis dėlto joje rasti objektai priskiriami upės radinių kategorijai.

³⁴ Pavyzdžiui, daugiau nei 40% Pietų Vokietijos kalavijų metaline rankena rasti vandens telkiniuose (Quillfeldt, 1994, p. 10).

³⁵ Iš viso šioje vietoje rasta 18 ginklų.

upės buvo laikomos konkrečiomis dievybėmis ir dėl to garbinamos, kaip buvo išprasta keltų ir antikos laikais³⁶, ar toks vertybų aukojimas buvo susijęs su sudētingais kasdienybės epizodais, tarkim, kaip padėka už tai, kad buvo sėkmingai perplaukta upė (Hansen, 1991, p. 178; 1997, p. 31). Ispūdinga, kad šis fenomenas yra labai senas ir neapribotas laiko atžvilgiu: aukas mesti į tekantį vandenį buvo pradėta akmens amžiuje, o naujausi pavyzdžiai rodo, kad tą patį žmonės darė ir Pirmojo pasaulinio karo metais (plačiau apie tai žr. Bradley, 1990). Visais laikais upė buvo laikoma natūraliu nutolusių regionų junginiu, kurios dėka buvo vykdoma prekyba ir mainai. Nors tikslus prieistorės prekybos kelių tinklas sunkiai nustatomas, vis dėlto upės judamoji jėga buvo išnaudojama įvairioms vertybėms iš vienos vietas į kitą perplukdyti laivais, apie tai byloja nemažai tiek bronzos amžiaus, tiek vėlesnių laikų su laivyba susijusių archeologinių radinių duomenys (Maraszek, 1998, p. 9 ir t. su literatūros nuorodomis). Metaliniai dirbiniai upėse ar šalia jų ypač aiškiai parodo, kad bronzos amžiuje egzistavo transregioniniai ryšiai ir kad kartais buvo įveikiami net labai dideli nuotoliai.

Taigi dabar jau galima pasakyti, kad ir Dovilų liejimo forma yra išgyvenusi savo odisėją. Tačiau ji buvo atgabenta į Pabaltijį ne kaip liejybos įrankis, bet kaip retas ir vertingas objektas. Galbūt savo tolimoje gimtinėje ši liejimo forma ir turėjo pirminę funkciją, bet patekusi į svetimus kraštus ji įgavo egzoto pavidalą. Tai, kad toks tolimas ryšys buvo įmanomas, rodo netoli nuo Dovilų esantys kiti svarbūs bronzos amžiaus objektai, pavyzdžiui, po akmeniu rasta Šernų Dievuko statulėlė³⁷ ar kitame Minijos krante, tikriausiai pačioje upėje ar dumblyne, aptiktas Gedminų lobis, susidedantis iš dviejų ietigalių ir Nortikėnų tipo kovos kirvio³⁸. Šie pavyzdžiai tiesiog dar kartą verčia susimąstyti apie tai, kokią reikšmę bronziniai dirbiniai turėjo Rytų Pabaltijje, ir ar šis regionas, ypač pirmają bronzos amžiaus pusę, negalėjo būti vienu metalų cirkuliacijos arealų, į kurį patekę bronziniai objektai kaip didžiulės reprezentacinės vertybės būdavo išsaugomos, o vėliau paaukojamos pagal tuo metu visoje Europoje egzistavusius kultinius papročius.

³⁶ Žinoma, jog keltai garbino šventuosius vandenis, šaltinius, upes bei pelkes (Maraszek, 1998, p. 9). Romos imperijos laikais Reinas buvo garbinamas Dievo Rhenus pavidalu, o Marna buvo vadinama Dea Matrona (Hansen, 1991, p. 178). Tekantis vanduo antikoje simbolizavo begalybę ir nemirtingumą. Upių dievybės turėdavo savo altorius ir šventikus bei šventasias vietas, keletas jų buvo labai svarbios (Maraszek, 1998, p. 9 su literatūros nuorodomis).

³⁷ Pirmieji ši radinį aprašę A. Bezzengeris ir F. E. Preiseris vadina jį lobiu (*Hortfund*), nes, jų nuomone, tai, kad statulėlė buvo rasta po akmeniu, rodo tikslinę jos įdėjimą į žemę (Bezzenger, Preiser, 1909, p. 72 ir t.). Naujausiuose tyrinėjimuose toks pavienis, po akmeniu paslėptas radinys, kaip minėta, yra vadintas *Einzelstückhort*. Beje, Europoje žinoma daugybė pavyzdžių, kai bronzos amžiaus lobiai ar pavieniai dirbiniai randami po akmenimis (*unter erratischen Blöcken*) (išsamiau apie tai žr. Soroceanu, 1995, p. 24 ir t.).

³⁸ Tai, kad Gedminų lobis buvo paskandintas upėje arba drėgnoje vietoje, pavyzdžiui, dumblyne, rodo visus tris radinius dengianti tamsiai rudos spalvos patina (Šturm, 1936, p. 99, pav. 19c, 20k).

³⁹ Naujausiais duomenimis, vien Lietuvoje yra žinomi du upėse rasti radiniai (be Dovilų liejimo formos), du buvę tvenkinyje, daugiau nei dešimt pelkėse ar durpynuose bei daugiau nei penki objektai rasti šalia upių.

Kad tai ne tam tikros reprezentacinės ar kultinės tyrinėjimų krypties dirbtinis pritaikymas, o su konkrečiu kultūriniu veiksniu – bronzos dirbinių deponavimu – susijęs bronzos amžiaus tyrimo aspektas, byloja patys Rytų Pabaltijo dirbiniai bei jų kompleksi, rodantys aiškias sąmoningo jų déjimo į žemę ar skandinimo upėse bei pelkėse tendencijas³⁹. Šiame kontekste Dovilų liejimo formos atsiradimas Rytų Pabaltijje atskleidžia jos reikšmių transformaciją. Ji buvo pagaminta tam, kad būtų liejami kirviai. Po to viena jos pusė, galbūt dėl to, kad sulūžusi neteko savo funkcionalumo, tapo tolimųjų mainų objektu. Gali būti, kad ši forma buvo sulaužyta ir prieš įmetant ją į Minijos upę, kad jau niekas nei šitame, nei kitame pasaulyje nebegalėtų į ją késintis. Pasiekusi savo „kelionės“ tikslą, liejimo forma jau nebebuvo naudojama, bet galiausiai įgavo aukojamo objekto pavidalą, įkūnijantį prasmes, kurių suvokimas vis dar lieka paslaptis. Vis dėlto Dovilų liejimo forma mums atskleidžia keistą objekto sąryšį su jo savininku. Neišvengiamai kyla klausimas – ar jis buvo pagamintas tam, kad jį panaudotų? O gal jo likimas buvo jau iš pat pradžių aiškus: pagaminti tam, kad paaukotum?

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Bezzenger A., 1892 – Lituische Gräberfelder. I. Das Gräberfeld bei Schernen, Kr. Memel // Sitzungsberichte Prussia, 1892, Bd. 17, p. 141–168.

Bezzenger A., Preiser F. E., 1909 – Die Bronzefigur von Schernen, Kr. Memel // Sitzungsberichte Prussia, 1909, Bd. 23, p. 72–73.

Blajer W., 1990 – Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich. Wrocław i in, 1990.

Blajer W., 1999 – Skarby ze starszej i średniej epoki brązu na ziemiach polskich. Kraków, 1999.

Blajer W., 2001 – Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich. Kraków, 2001.

Blažek J., Hansen S., 1997 – Die Hortfunde von Sabenice in Nordwest-Böhmen. Most, 1997.

Bradley R., 1990 – The Passage of Arms. An archeolo-

- gical analysis of prehistoric hoards and votiv deposits. Cambridge, 1990.
- Bronzezeit**, 1994 – Bronzezeit in Deutschland / Hrsg. A. Jöckenhövel, W. Kubach. Stuttgart, 1994.
- Brann W. A. v.**, 1958 – Der Schatz von Frankleben und die mitteldeutschen Sichelfunde // Prähistorische Zeitschrift. 1958, Bd. 36, p. 61–70.
- Brann W. A. v.**, 1959 – Bronzezeitliche Hortfunde. I. Die Hortfunde der frühen Bronzezeit aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen. Berlin, 1959.
- Buck D.-W.**, 1982 – Zur Bronzemetallurgie bei den Stämmen der Billendorfer Gruppe // Archeologia Polski. 1982. T. 27, p. 335–342.
- Coblenz W.**, 1982 – Bronzebeschaffung und – Verarbeitung während der Aunjetitzer und Lausitzer Kultur in Sachsen // Archeologia Polski. 1982. T. 27, p. 323–334.
- Civilytė A.**, 1997 – Einige Bemerkungen zur Deponierung der Schwerter vom Typus Mörigen // Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa. Kraków, 1997, p. 229–254.
- Dąbrowski J.**, 1968 – Zabytki metalowe epoki brązu między Dolną Wisłą a Niemnem. Wrocław i in, 1968.
- Drescher H.**, 1957 – Der Bronzeguss in Formen aus Bronze // Die Kunde. 1957. N. F. Bd. 8, p. 52–75.
- Driehaus J.**, 1970 – Urgeschichtliche Opferfunde aus dem Mittel- und Niererrhein // Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze / Hrsg. H. Jankuhn. Göttingen, 1970, p. 41–54.
- Fogel J.**, 1979 – Studia nad uzbrojeniem ludności kulturyłużyckiej w dorzecu Odry i Wisły. Poznań, 1979.
- Geißlinger H.**, 1983 – Depotfund, Hortfund // Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Berlin–New York, 1983. Bd. 5, p. 320–338.
- Graudonis J.**, 1989 – Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. Rīga, 1989.
- Grigalavičienė E.**, 1995 – Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1995.
- Hansen S.**, 1991 – Studien zur Metalldponierung während der Urnenfelderzeit im Rhein–Main–Gebiet. Bonn, 1991.
- Hansen S.**, 1993 – Bronzene Gußformschale // Die Funde der Bronzezeit aus Frankreich. Bestandskatalog. Berlin, 1993. Bd. 1, p. 77–78.
- Hansen S.**, 1994 – Studien zu den Metalldponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönental und Karpatenbecken. Bonn, 1994.
- Hansen S.**, 1995 – Aspekte des Gabentauschs und Handels während der Urnenfelderzeit in Mittel– und Nordeuropa im Lichte der Fundüberlieferung // Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und fruhisenzeitlichen Südosteuropa / Hrsg. B. Hänsel. München–Berlin, 1995, p. 67–80.
- Hansen S.**, 1997 – Sacrificia ad flumina – Gewässerfunde im bronzezeitlichen Europa // Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas / Hrsg. A. und B. Hänsel. Berlin, 1997, p. 29–34.
- Hodder I.**, 2000 – Praeities skaitymas. Vilnius, 2000.
- Kviklys B.**, 1992 – Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruozai. Vilnius, 1992. T. 4.
- Laux F.**, 1998 – Der Hortfund mit metallenen Gußformen aus Haasel, Gem. Altenmedingen, Ldkr. Uelzen // Hamburg. 1998. N.F. Bd. 12, p. 27–38.
- Lavrseen J.**, 1982 – Weapons in water. A european sacrificial rite in Italy // Analecta Romana Instituti Danici. 1982. T. 11, p. 7–25.
- Luchtanas A.**, 1981 – Žalvario apdirbimas ankstyvuosiouose Rytų Lietuvos piliakalniuose // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1981. T. 2, p. 5–17.
- Luchtanas A., Sidrys R. V.**, 1999 – Bronzos plitimas rytiname Pabaltijo regione iki Kristaus // Archaeologia Lituana. Vilnius, 1999. T. 1, p. 15–55.
- Maraszek R.**, 1998 – Spätbronzezeitliche Hortfunde entlang der Oder. Bonn, 1998.
- Maraszek R.**, 2001 – Die Zeichen der Macht // Schönheit, Macht und Tod. 120 Funde aus 120 Jahren Landesmuseum für Vorgeschichte Halle / Hrsg. H. Meller. Halle, 2001, p. 160.
- Metallurgie**, 1991 – Brockhaus Enzyklopädie. 1991. Bd. 14.
- Novotná M.**, 1970 – Die Äxte und Beile in der Slowakei (PBF IX, 3). München, 1970.
- Ottaway B. S.**, 1994 – Prähistorische Archäometallurgie. Espelkamp, 1994.
- Paret O.**, 1954 – Ein Sammelfund von steinernen Bronzegussformen aus der späteren Bronzezeit // Germania. 1954. Bd. 32, p. 7–10.
- Pydyn A.**, 2000 – Value and exchange of bronzes in the Baltic area and in north-east Europe // Metals Make the World Go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe / Ed. C. F. E. Pare. Birmingham, 2000, p. 225–232.
- Quillfeldt I. v.**, 1994 – Die Vollgriffschwerter in Süddeutschland (PBF IV, 11). München, 1994.
- Schwenzer S.**, 1997 – Wanderer kommst Du nach Spaa... Der Opferplatz von Berlin–Spandau. Ein Heiligtum für Krieger, Händler und Reisende // Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas / Hrsg. A. und B. Hänsel. Berlin, 1997, p. 61–66.
- Sommerfeld Ch.**, 1994 – Gerätekeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa. Berlin–New–York, 1994.
- Soroceanu T.**, 1995 – Bronzefunde aus Rumänien, Berlin, 1995.
- Szpunar A.**, 1987 – Die Beile in Polen. I. Flachbeile, Randleistenbeile, Randleistenmeißel (PBF IX, 16). München, 1987.
- Šturm E.**, 1936 – Die ältere Bronzezeit im Ostbalkan. Berlin–Leipzig, 1936.
- Torbrügge W.**, 1960 – Die bayerischen Inn–Funde // Bayerische Vorgeschichtsblätter. 1960. Bd. 25, p. 16–68.
- Torbrügge W.**, 1970/1971 – Vor- und frühgeschichtliche Flußfunde. Zur Ordnung und Bestimmung einer Denkmälergruppe // Bericht der Römisch–Germanischen Komission 1970/1971. Berlin, 1972, p. 1–146.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 1958 – Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius, 1958.

Willroth, K.-H., 1985 – Die Hortfunde der älteren Bronzezeit in Südschweden und auf den dänischen Inseln. Neumünster, 1985.

Zimmermann W. H., 1970 – Urgeschichtliche Opferfunde aus Flüssen, Mooren, Quellen und Brunnen Südwestdeutschlands. Ein Beitrag zu den in den Depotfunden vorherrschenden Fundkategorien // Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen. 1970. Bd. 6, p. 53–92.

Григалавичене Э., Мяркявичюс А., 1980 – Древнейшие металлические изделия в Литве. Вильнюс, 1980.

Дайга И. В., 1960 – К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии (до XIII в.) // Советская археология. 1960, № 3, с. 78–92.

SANTRUMPOS

LAA – Lietuvos TSR archeologijos atlasas

PBF – Prähistorische Bronzefunde.

TO PRODUCE FOR USE? SEVERAL MEANINGS OF UNKNOWN BRONZE CASTING MOULD (DOVILAI, KLAIPĖDA DISTRICT)

Agnė Čivilytė

Summary

The collection of finds dated to the Bronze Age of the eastern Baltic region was added by an important item, unknown until now – a bronze casting mould. It was found in Dovilai, Klaipėda district. This mould was kept in the Berlin Prehistory Museum (Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Museum für Vor-und Frühgeschichte). The documents of acquisition state that this casting mould was purchased in 1923. Besides, they indicate that it was found in the old riverbed of the Minija River. This find was inventoried by number Ia 3648.

The Dovilai casting mould is a unique find not only in the Baltic region, but in the whole Europe. Firstly, bronze casting moulds are quite rare finds in Europe – they count only 150. Most of them were found in Atlantic regions of West Europe: the Netherlands, England and in the north-western France. Single copies were detected in Denmark, Brandenburg and Pommerania. In Central Europe they were detected in Slovakia, but in the eastern and south-eastern Europe they were not found at all. Almost all bronze casting moulds are dated to the Late Bronze Age, except for several earlier copies. Most moulds were used for bended edge axes or socketed axes. Moulds for flanged axes were in particular as rare. They were found in the southern England, as on well both banks of the Luara River, in the lower basin of the Rhein River and in Denmark. These bronze casting moulds were more active chronologically than the above mentioned, and they were dated to the Old Bronze Age (2nd–3rd periods). This context can also include a casting mould found in Dovilai. It might have been used for casting of artefacts similar to axes of northern German type, which are also called Klaipėda type axes. According to concentration of artefacts in northern France and Great Britain, it is supposed that they might have been imported from these countries. So the European meaning of the Dovilai mould becomes clearer: it was

located furthest east and might be the earliest bronze casting mould for flanged axes. Another, more important meaning of the Dovilai casting mould is reflected by its finding conditions. The fact that it has been found in the river, is confirmed by its yellowish, brownish colour. According to new explorations of lodgement phenomenon in Europe, the artefacts found in water bodies, especially in rivers, might be interpreted as a reflection of conscious activities related to representation purposes and cultural rites. Therefore the Dovilai casting mould reflects transformation of meanings of an item: its primary function was casting of axes, later it became a valuable bronze item taken to other countries and finally was thrown into the river. This find discloses a strange relationship between the item and its owner. A question arises – was it produced for use? Maybe its “fate” was predetermines from the very beginning – to produce for sacrifice?

Agnė Čivilytė wishes to express her sincere gratitude to Horst Junker (Archivar of SMRK/MVF) and Wilfried Menghin (Director of SMPK/MVF) for permission to publish museum materials.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Bronze casting mould from Dovilai, Klaipėda district. Scale 1:2.

Fig. 2. Bronze casting mould from Dovilai, Klaipėda district. M 1:2.

Fig. 3. Reconstruction of the casting process in a metal mould.

Fig. 4. Axe, of Šilutė district. Scale 1:2.

Fig. 5. Distribution of bronze moulds in the Middle and Late Bronze Ages.

Fig. 6. Distribution of bronze casting moulds for flanged axes in the Central and Western Europe in the Bronze Age.

Fig. 7. Situational plan of Šernai and Dovilai.